

Проф. др. Новак КИЛИБАРДА

НАРОДНА ПОЕЗИЈА КАО ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Ја у овом раду полазим од познате истине да бисмо доста ваљаних ствари знали о старим Грцима па да није од њих ништа друго сачувано осим Хомерових опјева. Сматрам, наиме, да у нашој усмјеној епској поезији налазимо дубље истине о историјским токовима једнога времена него што су истине које пружају документи политичке историје. Умјесто теоријске расправе о усменој епици као историјском извору ја ћу напоменути само то да једна епска народна пјесма може бити двовалентна као историјски извор. Наиме, она расвјетљава историјски догађај о коме пјева и вријеме које даје оцјену тога историјскога догађаја. На примјер, у Вишњићевој пјесми *Почетак буне против дахија* налазимо слику турског освајачког феудализма из друге половине четрнаестог вијека, али и слику људи и времена, и турске државе и устаничке Србије, на почетку деветнаестог вијека. И прва и друга слика немају опозитне ставове у историјској науци. Сјетимо се да су Вук и Леополд Ранке истине о српској револуцији управо узели од Филипа Вишњића.

Одавно траје неспоразум између појединих историчара и усмене епике као материјала који нуди историјске истине. Тај неспоразум најчешће долази отуда што поједини историчари не познају природу историјске истине коју нуди усмена народна епика, односно што не успијевају да нађу прави пут до историјскога језгра које епика крије. Треба имати руварчевско чуло па од епике тражити да подари историјске истине. Иларион Руварац није био борац против епике као историјскога извора, него против историчара који не умију да постављају питања епици. Треба познавати законитости усмене епике као жанра, и још више законитости епике као умјетности, да би се с њом коренспондирало као с историјском истином.

Вишњић нигдје не говори о дахијама као одметницима од султана, нигдје не говори о бици на Иванковцу, гдје су се сукобили устаници с царском односно везирском војском; нигдје не говори о реформама Селима III. Нема у његовим пјесмама помена о Проти Матији и његовој значајној политичкој и дипломатској мисији током устанка. Вишњић је заобишао и Карађарђеву смрт. Ако бисмо све догађаје из првог српског устанка, и узроке тога устанка, посматрали очима историчара који вјерује само егзактним доказима, могли бисмо закључити да Филип Вишњић не познаје основе правце, чак ни најглавније, развоја првог српског устанка и српске револуције. Међутим, није то тако. Епски пјесник узима у обзир само оне ствари и догађаје који имају епски ниво, односно који могу да у пјесми постигну епски ниво. Пјесника интересују судбоносно-видљиве истине, он се дохвата онтолошке стране проблема који се види. Све друго за њега је ефемерно. Вишњић осјећа да се турском царству исписало: сви етички, социјални и политички чиниоци ту су — наступа велика примјена. Ниче раја као трава из земље, кренуо је устанички народ без заустављања, диже се револуција. А што су царски одметници и харамиде, те дахије, били повод једној конкретной буни, то је одиста споредна чињеница. Да није то било тада било би некога другога дана, повод је лако наћи кад су сазрели узроци „да друга настане судија“. Вишњић осјећа историјски ток времена, а ништа не смета правом историчару што он истину о томе току загрће сликом небеса . . .

Навешћу два примјера историчности црногорских пјесама које имају тематику из борачке црногорске историје.

1. — У пјесми *Синови Обилића*, објављеној у Његошевом *Огледалу српском*, изражава се однос продужења хришћанско-жртвеничког косовског предања у црногорске епске пјесме о борбама с Турцима. Одређивањем наслова Његош је имплиците нагласио да је структурни калуп косовског мартирског предања очуван у пјесми. Конкретно: да се подвиг Никца од Ровина испољавањем у форми служења „вјери Обилића“ креће на равни Лазарева хришћанско-жртвеничке идеје.

Жанровска форма екопозиције пјесме *Синови Обилића* исказује једно дубље значење у контексту пјесме. Подсјећањем јунака на њихово убјеђење, да би били кадри да ураде обилићевски подвиг, у ствари се истиче приличност гих јунака да служе мартирској идеји косовског предања. Славја, која подсјећа на обавезу, јесте специфична модификација „књиге од Богородице“ из које Лазар чита алтернативну поруку да се приволи једном од два

Занемаривање свих личних мотива витезова који се спремају за подвиг у пјесми *Синови Обилића* подразумемијева идеолошко-религијско убјеђење да се треба жртвовати. Нуклеус мартирског подвига косовског предања лако је приметијети у пјесми, док је структурни калуп косовске жртве извјесно прикривен Никчевим говором који је примјерен сувопарној нарацији усмене црногор-

ске пјеваније и надојен племенско-братственичким нагоном. Наводно Никчево одлучивање на подвиг због славе која би улиједила, — „да причају до послижед људи“ — јесте реалистички племенско-братственички облик продужетка Лазаревог жртвовања за вијенац мученика и за „небеско царство“ које је „увек и довека“.

Никац стреми божанству своје етике, Милошу Обилићу, онако као што је Лазар стремио ореолу мученика. Идеолошки калуп Лазареве жртве оцртава се и у чињеници да се црногорски јунак одлучује за жртву у име црногорских племена на која војшти Ђехај-паша, онако као што се жртвовао Лазар за вијенац мученика када је Мурат „пао на Мазгит на поље“. Лазара чека вјечито царство, а Никца трајно сјећање — „да причају до послижед људи“. Никац није нови Обилић, него настављач Лазареве идеје који своје служење идеји остварује слијеђењем подвига Милоша Обилића као најистакнутије коте на физичкој мапи косовског жртвовања. Тиме што је изронио из Лазареве жртве, Никчев подвиг се повезао не само са новозавјетном жртвом него и са гностичким схватањем које је познато и у другим религијама. Идући од пјесме *Синови Обилића* преко пјесама о Косову дошло би се до Прометејеве жртве за добро људског рода и до Гилгамешевог подвига. Уосталом, смисао хришћанског жртвовања, и не само хришћанског, не огледа се у имитирању, него у служењу убјеђењу да се треба жртвовати.

Колико се год реалистички опис јунаштва у пјесми *Синови Обилића* удаљавао својим обликом од праизвора, он задржава све основне контуре општељудског сижеа о жртви која се подноси у име виших циљева. Дакако, у подвигу Никца од Ровина специфично је наглашен профил жртве са конкретним историјско-политичким смислом који је васпостављен у књижевно-теолошким списима о Косову и у косовским народним пјесмама. Тако се у пјесми *Синови Обилића*, као челном представнику свих црногорских епских пјесама другога репертоара у којима се осјећа дах обилићевског подвига, најпотпуније исказује продужење хришћанског жртвеничког сижеа из пјесама о Косову, односно из књижевно-теолошких списа који су настали током тридесет година послерије косовске битке.

Ријечју, идеолошку основу црногорске борачке промонентности против Турака, од почетка осамнаестог вијека па надаље, неће историјска наука успјешно сагледати ако заобилази народне црногорске пјесме, каква је *Синови Обилића*.

2. — Док се у Црној Гори, послерије протјеривања турских снага, односно послерије истраге потурица, нагло губи интересовање за пјесме које славе *поданички пркос*, у племенима која су на домак Црне Горе траже се нови профили у епском уобличавању поданичког пркоса. А када је једно сусједно црногорско племе своју дуго моделовану психолошко-идеолошку опредијељеност за борбу против Турака експлицирало територијалним присаједињењем Црној Гори, ушло је у обавезу да и пред собом и пред Цр-

ном Гором представи свој ранији поданички положај као стални антитурски пркос и као непрекинуто идејно гравитирање Црној Гори. Тако су у идеолошки клише пјесама о јунаку поданику, односно о Марку Краљевићу, усађивани јунаци из племенске историје. Степен њихове борбености, односно процеса удаљавања од типичног поданичког пркоса који оличава Марко Краљевић, зависио је извјесно од историјске основе опљеваног јунака. Али свакако не толико колико је зависио од обавезе племенско-братственичког агона да се не изостане у историјској части иза Црне Горе као идеолошког усмјеривача који своје заслуге нештедице истиче и у причи и у пјесми. Требало је, дакле, указивати на генезу своје јуначке одлучности и тумачити сједињење са Црном више као резултат те генезе него као дјело оружане помоћи из Црне Горе. Геополитички положај појединих племена диктирао је процес борачке агилности као и процес стварања епских карактеристика преласка рајетинског пркоса, који је значао одбрану предвиђених повластица, у борбу с историјско-ослободилачким смислом, односно у борбу против турске државе. Како се историјска стварност ропства, у коме се могло пјевати о пркосу који се не креће мимо равни политичке покорности, о чему управо пјевају пјесме о Марку Краљевићу, постепено претварала у отворени пркос који има историјско-ослободилачке мотиве, тако се и идеолошки клише пјесама о јунаку поданику, дакле о Марку Краљевићу, у који се уклапају локални јунаци, постепено трансформисао. Постепено се у тај клише увлачио пркос пограничких црногорских племена чији је исход ослобођење од Турака и територијално спајање са Црном Гором.

Пјесме о бјелопавлићком јунаку Петру Бошковићу јасно изражавају тај процес.

Прво се у Црној Гори успоставила епска истина о Петру Бошковићу као јунаку-поданику у кога Турци имају завидно појерење. У пјесми *Удар на Вука Мандушића* (Његошево *Огледало српско*, VII) Бошковић има једно од челних мјеста у акцији коју спушки капетан предузима против Црногораца. Турскју војску предводе Петар Бошковић и турски капетан из Служа. Капетан уважава Петра као турску „вјерну слугу“; заједно сједе као поглавице-пријатељи на капетанском хару и „пију мрко вино“. Када рођак Петра Бошковића прича свој злослутни сан, који се могао лако толковати као предсказање пропасти предузете акције, Бошковић се колеба. Он је понијет надом у добар плијен и у признање од стране везира. Признање неће изостати ако се Бошковић домогне славе Вука Мандушића:

„Да Вукову главу изгубимо,
дари би нам дошли од везира“.

Прва етапа пјевања о бјелопавлићком јунаку-поданику Петру Бошковићу, коју представља пјесма *Удар на Вука Мандушића*,

условила је то да се у другој етапи пјевања о том истом јунаку потенцира његов антитурски пркос. У другој етапи Бошковић је и даље јунак-поданик, али сада показује много више борбености и одлучности. Антитурски пркос, који је заснован у бјелопавлићким пјесмама о племенском прваку Бошковићу, почео је да функционише као одговор Бјелопавлића на карактеристике Петра Бошковића које емитују пјесме с ослобођене територије. У бјелопавлићким пјесмама указује се на Бошковића као бенефицираног кнеза којег ни богатство ни углед у очима турске управе не суспрежу да пркоси Турцима. Бошковић, као јунаци старих времена, дочекује госте на кули, харчи овнујско месо и руменику вино, облачи се у злато и свилу. На тако угледног кнеза стално долазе турске тужбе.

Антитурски пркос Петра Бошковића у пјесмама друге етапе креће се у оквирима идеолошког калупа пјесама о Марку Краљевићу. Имућни и бенефицирани кнез Бошковић више је наглашен као непослушни турски поданик, него као идеолошко-политички противник турске управе. Он паши смјерно љуби руку, а паша му чини част и даје му „широко мјесто“ поред себе. Турци, Петрове комшије, траже од паше да их заштити од зулума баш тога кнеза, који, ето, има „широко мјесто“ код паше. Нема у овим пјесмама ни помена о Црној Гори. Пјесницима-пјевачима главно је било то да се истакне чињеница да Бјелопавлићи нијесу могли бити проста и сасвим обесправљена турска раја у ситуацији када њихов првоплеменик Петар Бошковић може да пркоси Турцима; њихов кнез који не изостаје имањем и угледом иза турских првака. У пјесмама о Бошковићу, као одговору на турски изазов, већ се постепено наговјештава распрснуће идеолошког клишеа пјесама о Марку Краљевићу које ће наступити у трећој етапи. У пјесми *Опет Бошковић* (С. М. Сарајлија, *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, 42) паша већ потеже војску на Бошковића, кога су Турци оптужили за многе изазове. Нападнутом Бошковићу долази „врућа помоћ“ од његових саплеменика, али се нигдје још не помиње Црна Гора. Иако се води жестоки окршај, права мала битка, иако је велики шићар задобијен, постигнута слава не прелази оквире Бошковићева личног и племенског угледа. Чак се наглашава племенска част Бјелопавлића. Дакле, у пјесмама друге етапе пркос Петра Бошковића надраста извјесно пркос Марка Краљевића. Идеолошки клише пјесама о Марку није разграђен, него је начет. Пјесме јаче емитују психолошку и идејну приличност Бјелопавлића да заснују борбу против Турака, него што експлицирају подстицајну улогу Црне Горе за ту борбу, или пак помоћ црногорског оружја.

Трећу етапу пјесама о Петру Бошковићу, односно другу фазу трансформације идеолошког клишеа пјесама о Марку Краљевићу, најпотпуније представља пјесма *Петар Бошковић*, коју је Његош објавио у *Огледалу српском* педесетак година послје присаједињења Бјелопавлића Црној Гори. Сједињење Бјелопавлића са Цр-

ном Гором, крајем осамнаестог вијека, подстакло је бјелопавлићики агон да се указује на антитурски пркос који се испољавао прије сједињења. Тако се у идеолошки клише пјесама о Марку, у који је био ускочио Петар Бошковић, ситуира борба која има историјско-ослободилачки смисао, односно карактер борбе из времена пјесника-пјевача а не из времена јунака, Петра Бошковића, о коме пјевају пјесници-пјевачи. У овим пјесмама истиче се наслањање племена на Црну Гору и подвлачи се ослободилачка мисија предузетих напора. У другој етапи пркос Петра Бошковића, као и Марка Краљевића, сводио се на појединачне гестове који су значили или спасавање некога од појединаца-зулумћара, или намјерно иритирање појединаца-зулумћара. А сви такви по тези, и Маркови и Петрови, нијесу на историјском плану значили никакву идеолошки релевантну борбу против турског ропства. То је управо један облик хајдучког пркоса.

У трећој етапи пјесама о Бошковићу, међутим, појачан је степен антитурског пркоса јунака у сразмјери с могућношћу пјесника-пјевача из Бјелопавлића да на основу борбених подвига племена, који су довели до спајања са Црном Гором, истиче јуначки пркос својих саплеменика из времена ропства. Пјесма *Петар Бошковић* је у формално-тематском значењу варијанта пјесама из друге етапе, али од идеолошког клишеа пјесама претходница једва да има трага. Петар више не одлаже оружје пред пашиним шатором — „под оружјем паши приступио“, он „не шће паши да пољуби руку“; не признаје турске давије и тумачи своје поступке као знаке осветничког морала. У првој етапи Бошковић је вјерни турски војник који чезне за везировим признањем; у другој етапи се не поставља питање одлагања оружја кад Бошковић приступа паши, јер му је код њега „широко мјесто“, без обзира на тужбе које су на њега подигли подручни Турци; у трећој етапи не само што Бошковић не одлаже оружје, што се од њега не без разлога тражи, и не само што одбија све тужбе, него отворено истиче своју супрематију на свим правцима, ама баш у свему:

„Истина је, пашо господаре,
 ма ме за то крива наћи нећеш,
 јер је прва турска зађевица:
 први су ми Турци ударили
 на Копиљу, пољу пиперскоме,
 и мојега изгубили сина —
 бољи бјеше од три беговијех,
 три стотине зајмили овацах —
 боље бјеху но шест беговијех!“

Ослободилачки значај Црне Горе у пјесми се особито наглашава. Петар Бошковић шест дана одолијева турској војсци, али му ипак сва помоћ пристиже из Бјелопавлића и сусједних племена.

на не би била довољна да се одржи у својој кули да нијесу прискочили Црногорци.

Пјесма *Петар Бошковић* постигла је кроз идеолошку синтезу црногорске и бјелопавлићке борбе, односно Црне Горе као слободне територије последице истраге турских снага, и околних црногорских племена, идеолошку рехабилитацију поданичког пркоса Петра Бошковића. Развојни пут пјесама о Петру Бошковићу, од *Удара на Вука Мандушића* до пјесме *Петар Бошковић*, који значи и трансформацију идеолошког клишеа пјесама о Марку Краљевићу, одражава суштину историјских интеракцијских односа Црне Горе и околних племена која су се последице протјеривања Турака и исламизираниог живља идеолошки приближавала Црној Гори.¹ Те пјесме суштински имају историографску вјеродостојност. У њима „историјске чињенице стоје онако како их је песник сагледао у свом тренутку, према могућностима својих сазнања и својим потребама“.²

НАПОМЕНЕ

¹ О историчности црногорских епских пјесама опширније сам расправљао у књизи *Поезија и историја*, Београд 1972.

² Радован Самарџић, *Усмена народна хроника*, Нови Сад 1978, стр. 15.

